

UVOD V LITERARNO TEORIJU

Beseda književnost

Besedna književnost se v vsakdanji in tudi strogo znanstveni rabi pogosto nadomešča z besedama slovstvo in literatura

slova (slovansko)-beseda
literatura (lat. littera)-črka

Kot mnoge druge besede ima tudi književnost dva različna pomena, ožjega in širšega.

- a) v ožjem pomenu obsega samo dela t.i. besedne umetnosti, kar je isto kot umetniška književnost (pesmi, romani,.....)
- b) v širšem pomenu pa poleg takšnih del zajema še vse ostale spise, ki pa niso umetniški

Kaj je besedna umetnost ?

Drugo ime za dela, ki sestavljajo umetniško književnost je besedna ali jezikovna umetnost. Deli se na dva dela:

- a) da takšna književnost spada med umetnosti, torej je ena od umetnosti, kot so npr. slikarstvo, kiparstvo,...
- b) da je sredstvo s katerim se izvaja beseda oz. jezik

Razlika med besedno in neumetniško književnostjo

Za besedno umetnost je bistveno vprašanje, kaj je umetniško in kaj neumetniško, oz. kaj je umetnost in kaj ni. V neumetniško književnost spadajo tista jezikovna sporočila, ki jim beseda rabi samo za informativne (obvestilne), praktične, politične, moralne, verske, znanstvene in filozofske namene. Sem spadajo časopisne vesti, članki, poučni spisi, razprave, pisma itd. . Nasprotni pa spadajo v umetniško književnost samo dela, v katerih se uresničuje predvsem umetniški nameni podobno, kot v ostalih umetnostnih. Razlika med umetniško in neumetniško književnostjo je podobna tej, ki obstajajo v slikarstvu, arhitekturi in kiparstvu, npr. takšna razlika med umetniško sliko Mona-Lisa (to je neprecenljiva slika) in pa risba človeka v učbeniku za biologijo. V prvem primeru je na prvem mestu umetniški namen, v drugem pa nazorni namen.

Opredelitev bistva umetnosti in umetniške književnosti

Umetniška dela sicer lahko opravljajo spoznavne (informativne), moralne včasih celo praktične, vendar se ji mora kot bistvena pridružiti t.i. estetska funkcija. To pomeni, da iz posameznih učinkov nastane skupni učinek, ki ga označujemo z besedo umetnost. Tega učinka se v glavnem ne da opisati z jasnimi pojmi ampak ga je treba doživeti. Prav to pa je bistvo umetniške književnosti in posebnost, ki ju loči od neumetniške književnosti. Beseda estetsko pride iz stare grščine (AISTHESIS). To po naše pomeni občutek ali zaznava. To je čutno nazorna stran pojavov, občutljivo za njihovo obliko, privlačnost, mikavnost ali lepoto. Nasproti temu pa je neestetsko, odbojno ali grdo.

Polumetniška ali polliterarna umetnost

Med deli umetniške in neumetniške književnosti obstaja velika razlika in tudi prehod med njimi. V to vmesno področje spadajo besedila, ki so po svojem poglavitnem neumetnostna, imajo pa v sebi tudi nekaj estetskih potez zlasti v stilu, ritmu in kompoziciji. Dela, ki so na meji umetnostne književnosti imenujemo polliterarna ali polumetniška. Največkrat so ta dela poučna ali didaktična. To so dela, ki v estetski obliki poučujejo ali nudijo določena znanja. Sem spadajo zvrsti, kot so npr. pridiga, esej, poučna pesništva, filozofski spisi, dialogi, poglobljeni spisi ali meditacije. Seveda za te zvrsti ni nujno, da imajo v sebi estetsko prvino, vendar pa jih pogosto imajo.

Stil

Beseda stil prihaja iz latinščine stilus (pisava, rimljani so z njimi pisali na povoščene ploščice), kar pomeni način pisanja, ki se kaže v izbiri in povezanosti, upoštevamo pa zvočno podobo, dolžino besed in njihovih pomenskih odstavkov in pomenskih stavkov. V določenih obdobjih prevladuje določen stil, rečemo pa tudi, da ima vsak kvalitetni avtor svoj stil. Slovensko je temu enak slog.

Ritem

Beseda ritem pride iz grščine (ritmus), pomeni pa tok ali gibanje. To je bolj ali manj zaporedno gibanje enot. V antiki so poznali dolge in kratke zloge, en zlog je enak dvema kratkem. Novejše pisave pa ločijo poudarjene in nepoudarjene zloge.

Kompozicija

Beseda pride iz latinščine (componere), sestaviti ali zgraditi nekaj. To nam pomeni zgradbo neke celote, oz. razvrstitev delov v večje enote. Ločimo notranjo in zunanjo zgradbo. Zunanja je vidna, to se vidi pri romanu (poglavja), pri dramskem delu (dejanja in prizori), pri pesmih so pa kitice. Notranje zgradbe pa na pogled ne vidimo. Ta namreč seže v globino literarnega dela.

Literarne vrste

Delimo jih na liriko, epiko in dramatiko. Vsa literarna dela razvrščamo v te tri poglavitne skupine, polliterarne zvrsti pa vanje ne moremo uvrstiti brez težav.

LIRIKA-(gr. Lyra, glasbilo). Oznaka za literarno vrsto, v kateri nastopa t.i. lirski subjekt. To je tisto, v čigar imenu je tisto delo govorno ali napisano. Ne smemo ga enačiti s pesnikom, kajti pesnik se lahko vživi v drugo vlogo in takšni pesmi rečemo vloženica. Res pa, da največkrat pesnik obdarja svoja občutja. Lirska dela se obračajo k poslušalcu ali bralcu tako, kot da v njih ena oseba ali pa več oseb v obliki zbora govori neposredno o sebi, sporoča svoje misli, podaja svoje razpoloženje in čustva. Zunanji oz. objektivni svet je v liriki zgolj nakazan. Bralec oz. poslušalec, ki je v stiku z liriko ima občutek, kot da nam lirski subjekt govori v zunanjem svetu ali pa govori o preteklosti. Bralec oz. poslušalec se v besede vživi, kot da on to sam doživlja.

EPIKA-(gr. Epos, beseda ali pripoved). Ta vrsta nastaja takrat, kadar epski pripovedovalec poroča o dogodkih, ki so se zgodile v preteklosti ali se dogaja v sedanosti, lahko pa pripoveduje neko preteklo dogajanje v prihodnost. Ti dogodki so del zunanjega sveta in so ločeni od pripovedovalca v sedanosti, v kateri se ta obrača bralcu oz. poslušalcu. V pripovedništvu se največkrat uporablja pretekli čas. Poznamo več vrst pripovedovalca. Najbolj pogost je avktorialni ali vsevedni. Variant je cela vrsta, do personalnega ali osebnega, ki se izenači z eno osebo v delu in ve toliko kot ta oseba. Tako besedilo je pisano v prvi osebi.

DRAMATIKA-(gr. Drama, pomeni dejanje ali dogajanje). Vanjo spadajo tista besedila, v katerih govori ena ali dvoje oseb, ki so postavljeni pred gledalce oz. poslušalce. V neko zunanje dogajanje ali stanje v zunanjem času in prostoru. Za govoreče osebe je čas v takem besedilu vedno sedanj, obenem pa imajo gledalci vtis, kakor da se dogaja pred njimi. To velja tudi v primeru, če je dogajanje že preteklo. Dramska dela v celoti zaživijo šele na odru. Potrebna je gledališka uprizoritev, zato ker je branje dramskih del le prva informacija. V monologu nastopa ena oseba, ki uporablja samogovor (monodrama), pri dialogu najmanj dve osebi in pri polilogu več oseb.

Literarne zvrsti

(fr. Genre)

Literarna dela po vsebinskih in oblikovnih delih združujemo v večje skupine. Dostikrat je že v podnaslovu označena zvrst, v katero spada npr. (J. Jurčič, Deseti brat- izvirni slovenski roman; F. Prešeren, Krst pri Savici-povest v verzih). Najbolj pogoste zvrsti delimo nato ali so napisani v pesniški ali prozni poeziji.

POEZIJA-(gr. Poiesis, pomeni ustvarjanje ali proizvajanje, izdelovanje). Pri starih Grkih je poiesis pomenilo vse v umetništvu.

PROZA-(lat. prorsa oratio, naravni, neolepinarni ali nevezani govor). To je v antiki pomenilo vse tisto, kar je brez poetične lepote oz. vrednosti. V sedanjem času za poezijo uporablja dva pomena. En pomen je, da nam poezija pomeni, kar je umetniško. Drugi pomen pa je predvsem oblikoven. Pod poezijo razumemo besedila napisana v verzih, pod prozo pa tista besedila, ki niso razčlenjena na verzne enote, ampak besedilo teče neprekinjeno.

Verz (lat. versus, pomeni obrat ali stih). To je zaključena ritmična enota govora. Od naslednjega verza jo loči premor, lahko pa tudi rima ali asonanca. Ločimo žensko in moško rimo. Ženska je bolj tekoča, kajti gre za ujemanje dveh zlogov z drugim dvema. Moška je pa bolj trda, saj en zlog zamenja drugi en zlog. Asonanca je pa še manj kot moška rima, običajno se ujema samo en glas.

Delitev književnosti po vrstah, zvrsteh in oblikah

	LIRIKA	EPIKA	DRAMATIKA
POEZIJA	himna(hvalnica) oda elegija ali žalostinka epigram ljubezenske pesmi sonet	ep povest v verzih balada romanca basen v verzih	tragedija v verzih komedija v verzih
PROZA	pesem v prozi	anekdota kratka zgodba, pravljica, basen, pripovedka, novela, črtica, roman, povest	tragedija v prozi komedija v prozi drama burka veseloigra

Delitev književnosti glede na njeno vrednost

Delimo jo na višjo in nižjo. V višjo spadajo klasična ali prvovrstna literarna dela. To so besedila, ki vsebujejo velike spoznavne, moralne in estetske vrednosti. Te vrednosti morajo biti povezane v neko dovršeno celoto. Učinek takih del je velik, dolgotrajen in splošno veljaven. Nasprotje temu pa je tako imenovana nižja književnost. Imenujemo jo tudi popularna, množična, tabloidna, trivialna, šund. Ta literatura je namenjena neliterarnemu bralcu. Zgodbe so poenostavljene, junaki so črno-beli, jezik je nezahteven. Dela so napisana v nekakšnih šablonah (preproste detektivske zgodbe, grozljive) in ta literatura je namenjena ciljni publiki.